

Тетяна БЄЛЬСЬКА

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ЯК ПРОЯВ АРХЕТИПУ ЦІЛІСНОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ

**БЄЛЬСЬКА****Тетяна,****BELSKA****Tetyana,**

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри державної політики та суспільного розвитку Національної академії державного управління при Президентіві України, м. Київ.

Анотація: У статті обґрунтовано природу людської ідентичності; встановлено, що громадянськість як риса людської ідентичності є проявом архетипу самості (цілісності); з'ясовано, що особливості людського розвитку в період Постмодерну є індивідуалізація; кінцевою ціллю розвитку особистості є самореалізація, що проявляється в активній участі у громадському житті, впливі на державну політику й у лідерстві як акме особистості; визначено, що «громадянськість» є «духом» громадянського суспільства.

Ключові слова: архетип, архетип самості, глобальне громадянське суспільство, громадянське суспільство, ідентичність, самореалізація.

УДК 351.858

Постановка проблеми. Кожна людина ідентифікує себе з певним соціумом: сім'єю, організацією, культурою, нацією, регіоном, місцем поселення, країною і з людством у цілому (громадянин Світу). Людська особистість перебуває в діалектичному зв'язку із суспільством, тому процеси демократичної трансформації, що охопили майже сто країн світу, безумовно впливають на стан людської ідентичності та її природу. Утворена як єдність індивідуальної свідомості й соціуму людська ідентичність реагує на суспільні зміни та виклики, модифікуючи або навіть кардинально трансформуючи суспільство, в якому перебуває.

Ідентичність (англ. identity – тотожність) – концепт, що виражає переживання й усвідомлення особистістю своєї приналежності до тієї або іншої соціально-особистісної позиції в межах соціальних ролей та їх станів як уявлення людиною самої себе унікальною, цілісною та єдиною в часі й ставленні до навколишнього світу. Значення «ідентичність» визначають три базисні потреби людини: приналежність до співтовариства, позитивна самооцінка та безпека. Ідентичність є результатом пошуків аутентичності та її легітимності, тобто результатом самозбереження, захисту «себе» як «справжнього», «істинного», «широкого». Ідентичність є ансамблем ідентифікацій, їх залученням в єдине унікальне тотожне собі ціле [17, с. 110].

Важливий аспект трансформації сучасної «ідентичності» в її міжнародному вимірі – ускладнення соціально-просторової структури. Якщо раніше членство в певному громадянському суспільстві прив'язувалось до національної держави, то зараз відбувається диференціація рівнів ідентичності: поряд з «національно-державною», що зберігається, дедалі більшої ваги набувають «регіональні» й «транснаціональні» ідентичності, а також різні форми наддержавної ідентичності [13]. Ідентифікація себе з певним соціумом проявляється у громадянськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні положення щодо дослідження «громадянськості», що є «духом» громадянського суспільства, були закладені в працях таких учених, як Е. Гідденс [1], Д. Коэн [4], Ф. Хайек [15], Л. Хьелл [16], К. Юнг [20].

На вивчення «громадянськості» були спрямовані також зусилля українських та зарубіжних учених, зокрема А. Князева [3], Ю. Нікіфорова [10], А. Скалиної [10; 14], Г. Ломакіної [8], О. Шапаренко [18].

Визнаючи значний внесок вищезазначених авторів у розвиток науки, слід зазначити, що вони не використовували архетипний підхід для вивчення феномену громадянськості

Мета статті. охарактеризувати громадянськість, застосувавши архетипний підхід, з'ясувати особливості розвитку людської особистості в періоди Модерну та Постмодерну, встановити зв'язок громадянськості та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Становлення громадянськості слід розглядати як нагальну потребу громадянського суспільства. Громадянське суспільство може розвиватися лише в тому випадку, якщо

більшість його членів свідомо спиратиметься на громадянські цінності, ідеї, норми й правила поведінки, притаманні ліберально-демократичному суспільству. З огляду на це, важливим стає усвідомлення поняття громадянськості, вироблення критеріїв активної громадянської позиції кожного члена суспільства, зміна стосунків усередині соціуму, зміцнення демократичних цінностей.

Е. Гідденс трактував поняття «громадянськості» як «сукупність правил і ресурсів, що сприяють виробництву та відтворенню соціальних інститутів, “зафіксованих” у часі й просторі» [1, с. 68]. В. Даль у «Тлумачному словнику великоруської мови» визначив «громадянськість» як «стан громадської спільноти; поняття й ступінь освіти, необхідні для створення громадянського суспільства» [2]. Англійський словник визначає громадянськість як «1) стан або статус громадянина, з його правами та обов’язками, 2) визнання особи як громадянина: відзнака як гарного громадянина (“an award for good citizenship good citizenship”)» [21]. Ю. Нікіфоров та А. Скаліна вказували на духовно-моральні об’єднуючі засади суспільства й зазначали, що «громадянськість проявляється у вигляді індивідуальної поведінки, але опосередковується соціокультурною обстановкою, отже, може бути розвинена відповідно до зовнішньої волі» [10, с. 249]. В. Пашенко розуміє «громадянськість» як якісну ознаку особи, що вказує, чи дотримується вона своїх обов’язків, чи користується наданими правами й наскільки, в якому обсязі [12].

Деякі дослідники вважають, що як громадянське суспільство не є просто сукупністю окремих громадян, так і громадянськість не може бути суто індивідуальною якістю.

На різних етапах розвитку громадянськість розумілася як:

- суспільно-державний патріотизм, тобто усвідомлення й відчуття приналежності до багатонаціонального державно-організованого суспільства, що охоплює повагу до держави, конституції, законів і державних символів, готовність захищати державний лад і законпорядок;
- класова, пролетарська солідарність, самовідданість, свідомість та організованість у боротьбі за наближення комунізму;
- інтегративна якість, що дозволяє людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною [6, с. 18].

Вищезгадані вчені вважають одним із головних проявів громадянськості внутрішню готовність людини служити вищим цілям, бути джерелом і рушійною силою морального вдосконалення суспільства [8]. Тобто, у суспільстві періоду Модерну превалювала соціальна ідентичність – усвідомлення людиною себе як колективної цінності, а критерієм цінності виступала мораль, яка була механізмом регуляції суспільних відносин.

У нинішньому суспільстві – суспільстві Постмодерну – превалюють ліберально-демократичні цінності. Дж. Каренс [22], провідний «етичний» теоретик у сфері імміграції й політики, є прихильником відкритих кордонів і виділяє три аспекти громадянства: правовий, психологічний і політичний. Правовий аспект – це формальне визнання прав та обов’язків громадянина в суспільстві, до якого він належить; психологічний передбачає ідентифікацію себе із суспільством (в його розумінні – з політичним); політичний аспект належить до репрезентативної легітимності тих, хто діє авторитетно від імені та в ім’я політичного співтовариства.

Поняття громадянськості охоплює:

- розуміння своїх прав і свобод та вміння використовувати їх на практиці в рамках поважання прав і свобод інших громадян;
- особисту відповідальність за свій вибір і свою поведінку, усвідомлення необхідних юридичних і моральних зобов’язань перед суспільством і державою;
- дієве й критичне ставлення до соціальної реальності на основі вільного особистого вибору, моральних переконань і спонукань, ідеалів рівноправності громадян і суверенітету народу відносно влади;

– здатність вести позитивний діалог із владою, іншими громадянами та громадськими об'єднаннями;

– усвідомлення своєї громадянської ідентичності – приналежності до країни, суспільства й держави, їх правового, культурного та мовного простору [10, с. 246].

Отже, поняття «громадянськість» містить у собі низку складових: цінності, дії, знання, якості та позицію, тобто багато в чому збігається з поняттям «політична культура», що є «системою домінуючих цінностей та нормативних моделей поведінки влади та громадян» [5, с. 268].

Водночас, як влучно зазначає професор Е. Афонін, «цілком примарною на сьогодні виглядає ідея цивілізаційної ідентичності <...> Постіндустріальна спрямованість сучасного суспільного розвитку посилює значення соціокультурного чинника в усіх сферах суспільного життя» [5, с. 269].

Громадянськість сягає у несвідоме й фіксує архетипні відмінності між соціальними групами. Це вроджене несвідоме містить глибоке духовне коріння, яке пояснює властиве всьому людству прагнення до творчого самовираження та фізичної досконалості. К. Юнг стверджував, що душа (в теорії Юнга термін, аналогічний особистості) складається з трьох окремих, але взаємодіючих структур: его, особистого несвідомого та колективного несвідомого. Его є центром сфери свідомості. Воно являє собою компонент *psyche*, що містить у собі всі ті думки, почуття, спогади й відчуття, завдяки яким ми відчуваємо свою цілісність, сталість і сприймаємо себе людьми. Особисте несвідоме містить у собі конфлікти та спогади, які колись усвідомлювалися, але тепер пригнічені або забуті. До нього належать і ті почуттєві враження, яким бракує яскравості для того, щоб бути відзначеними у свідомості; особисте несвідоме містить у собі комплекси або скупчення емоційно заряджених думок, почуттів і спогадів, винесених індивідуумом з його колишнього особистого досвіду або із спадкового досвіду

Колективне несвідоме являє собою сховище латентних слідів пам'яті людства й навіть наших людиноподібних предків. У ньому відбито думки й почуття, спільні для всіх людських істот і що є результатом нашого спільного емоційного минулого. Як говорив сам К. Юнг, «у колективному несвідомому міститься вся духовна спадщина людської еволюції, відроджена в структурі мозку кожного індивідуума» [16, с. 138–140].

Саме колективне несвідоме складається, за К. Юнгом, із потужних первинних психічних образів, так званих архетипів – «первинних моделей». Серед безлічі архетипів, описаних К. Юнгом, можна виокремити «мати», «дитина», «герой», «мудрець», «божество Сонця», «шахрай», «Бог» і «смерть». Найважливіший архетип у теорії К. Юнга – самість. Самість являє собою серцевину особистості, навколо якої організовано всі інші елементи. Самість – це втілення цілісності та гармонії. Тому саме архетип самості проявляється в громадянськості.

У розумінні К. Юнга розвиток Самості – це головна мета людського життя. Головним символом архетипу самості є мандала та її численні різновиди (абстрактне коло, німб святого, вікно-розетка). За К. Юнгом, цілісність і єдність «Я», символічно виражені в завершеності фігур, начебто мандали, можна виявити в снах, фантазіях і міфах, у релігійному та містичному досвіді. К. Юнг вважав, що релігія є великою силою, що сприяє прагненню людини до цілісності й повноти. Водночас гармонізація всіх частин душі – складний процес. Архетип самості не реалізується до тих пір, поки не наступить інтеграція і гармонія всіх аспектів душі, свідомих і несвідомих [16, с. 138–140].

Із точки зору К. Юнга, людина постійно набуває нових умінь, досягає нових цілей, реалізує себе дедалі повніше. Він надавав великого значення такій життєвій меті індивіда, як «набуття самості», що є результатом прагнення всіх компонентів особистості до єдності. Згідно з К. Юнгом кінцева життєва мета – це повна реалізація «Я», тобто становлення єдиного, неповторного й цілісного індивіда.

Громадянськість – це стрижень особистості, навколо якого будуються всі її інші параметри. Людині для її становлення як громадянина необхідно отримати систему політичних цінностей та ідей, в які вона може вірити, й орієнтацій у політичному середовищі, які дозволять їй адаптуватися в ньому. Формування громадянськості особистості на рівні індивіда являє собою переклад вимог системи в структуру особистості [10, с. 251].

Якщо у період Модерну громадянськість бачилася у взаємовідносинах громадян із державою на вертикальному рівні, і вважалося, що вона не впливає на структуру й зміст відносин на горизонтальному рівні, тобто між людьми, то у період Постмодерну розгляд громадянськості тільки через ставлення до держави, крізь призму співвідношення особистих – громадських – державних інтересів збіднює зміст цього поняття. «Громадянськість охоплює своїм змістом цілісне, ініціативне і відповідальне ставлення до соціального і природного світу; до життя в цілому як космопланетарного явища (тобто характеризує статус людини як глобального суб'єкта життя). Громадянськість вносить в діяльність автономних суб'єктів (індивідів, груп, державних і громадських інститутів), у співвідношення їхніх інтересів критерій загального, загальнолюдського (родового); відображає причетність кожної людини (кожного створеного людьми інституту), до всієї сукупності явищ, що становлять зміст “людського світу”» [9].

Особливий акцент слід зробити на соціокультурних трансформаційних процесах (глобалізація, інформатизація), які, на переконання О. Шапаренко, обумовлюють нові смислові грані поняття громадянськості, яке визначається як «нова громадянськість», та його збагачення такими рисами, як толерантність, критичне мислення, відчуття себе не лише громадянином своєї країни, але і громадянином планети Земля [18]. Слід зауважити, що про «всесвітній громадський стан» писав ще І. Кант [1]. Розвиваючи його думку через століття, Х. Булл увів в обіг поняття «глобальне громадянське суспільство». «Це громадянське суспільство є глобальним не тільки тому, що воно виткане зі зв'язків, які перетинають національні кордони, що проходять через глобальний позатериторіальний простір (у тому числі віртуальний – Інтернет), але й тому, що серед людської спільноти, серед людей, які його складають, набирає силу глобальне громадянське мислення і загальні родові – людиномірні механізми саморефлексії та саморегуляції поведінки:

- людиноцентричний принцип;
- коеволюційний принцип;
- принцип когерентності;
- саморефлексія (діалог зі свободою і необхідністю, з самим собою);
- вищі моральні цінності: гідність, честь, громадська порядність, громадянськість і т. д. <...> Громадянськість базується на синтезі соціальної зрілості особистості (світогляд, базова культура, концепція життя) і її духовності (вищі життєві та громадянські цінності)» [9].

Слід зазначити, що ще в 20-х роках ХХ ст. Ф. Хайек помітив, що в суспільстві, де існує розподіл праці, відбувається і розподіл інформації («розсіяне знання»), тобто соціальна зрілість буде різною, однак закладені архетипи – спільними.

Розвиток кожної людини в сучасному суспільстві Постмодерну є унікальним, він триває протягом усього життя й отримав назву «індивідуалізація». У своєму кінцевому вираженні індивідуалізація передбачає свідому реалізацію людиною своєї унікальної психічної реальності, повний розвиток і вираження всіх елементів особистості. Архетип самості стає центром особистості й урівноважує багато протилежних якостей, що входять до складу особистості. Завдяки цьому вивільняється енергія, необхідна для триваючого особистісного зростання. Кінцева ціль розвитку особистості – самореалізація.

Самореалізацією громадянина, вочевидь, є лідерство, активна участь у громадському житті, вплив на державну політику. К. Юнг вважав, що ця кінцева стадія розвитку особистості є доступною тільки високоосвіченим людям, тим, що досягли

«акме» (у перекладі з грецької – «вершина», «найвищий ступінь розквіту»), що мають достатній для цього досвід, тому самореалізація недоступна переважній більшості людей. Акмеологічна закономірність – одна з базових підстав розвитку матерії та свідомості й розвитку життя. Громадянськість – один із критеріїв прояву акмеологічної закономірності.

Одним із найвищих проявів громадянськості є самовизначення особистості працювати на державній службі. Державний службовець перебуває в епіцентрі взаємодії державних, громадських та особистісних інтересів. Саме громадянськість як професійна якість державних службовців дозволить у сучасних умовах подолати небезпечну для суспільства дихотомію «ми – вони»: «народ і верхи», «народ і влада», «народ і чиновники» тощо [9]. Самовизначення держслужбовця визначає усвідомлення та прийняття загальногромадянських цінностей на особистісно-смысловому рівні. Регуляція професійної громадянської поведінки держслужбовця здійснюється на основі архетипу самості.

Ідея громадянськості здатна оживити дух українського суспільства й розвинути громадянську відповідальність членів суспільства, прийняти загальнолюдські цінності, зміцнити державу та її цілісність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вищевикладене служить достатньою підставою для висновку про те, що у суспільстві періоду Модерну превалювала соціальна ідентичність – усвідомлення людиною себе як колективної цінності. Критерієм цінності виступала мораль, яка була механізмом регуляції суспільних відносин.

У суспільстві Постмодерну превалюють ліберально-демократичні цінності. Розвиток кожної людини в сучасному суспільстві виражається в індивідуалізації. Кінцева ціль розвитку особистості – самореалізація. Самореалізацією громадянина є лідерство як акме його розвитку, активна участь у громадському житті та вплив на державну політику, тому «громадянськість» є «духом» громадянського суспільства. Громадянськість сягає у несвідоме і є проявом архетипу самості, що стає центром особистості й урівноважує багато протилежних якостей, що входять до складу особистості, об'єднує їх в єдине ціле.

Подальший авторський науковий пошук буде зосереджено на обґрунтуванні громадянськості як професійної якості державних службовців, їх самореалізації.

Література:

1. Гидденс Э. Устроение общества : очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с. – (Сер. : Концепции).
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. [Электронный ресурс] / В. И. Даль. – М. : Русский язык ; Медиа, 2003. – Том 1. – 2721 с. – Режим доступа : <http://slovardalya.ru/description/grazhdanin/5979>.
3. Князев А. М. Гражданственность личности : [монография] / А. М. Князев. – М. : Академия ФПС России, 2003. – 100 с.
4. Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория / Д. Л. Коэн, Э. Арато ; [пер. с англ. ; общ. ред. И. И. Мюрберг]. – М. : Весь Мир, 2003. – 784 с.
5. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. – К. : НАДУ, 2010. – 300 с.
6. Кузнецова Л. В. Развитие содержания понятий «гражданственность» и «гражданское воспитание» в педагогике XX в. / Л. В. Кузнецова // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2006. – № 9. – С. 10–18.
7. Лукашевич О. М. Громадянськість як результат громадянського розвитку особистості: психологічний дискурс [Електронний ресурс] / О. М. Лукашевич // Проблеми сучасної психології. 2014. – Вип. 24. – С. 467–477. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pspl_2014_24_40.pdf.

8. Ломакіна Г. І. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Г. І. Ломакіна. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Pedagogica/3_117001.doc.htm.
9. Маркин В. Н. Громадянськість як професійна якість державного службовця [Електронний ресурс] / В. Н. Маркин. – Режим доступу : <http://psychlib.ru/mgppu/akm/A041-035.HTM>.
10. Никифоров Ю. Н. О понятии «гражданственность» [Електронний ресурс] / Ю. Н. Никифоров, А. Н. Скалина // Известия Алтайского государственного университета. – 2007. – 4–3 (56) – С. 248–252. – Режим доступу : <http://izvestia.asu.ru/2007/4-3/poli/TheNewsOfASU-2007-4-3-poli-07.pdf>.
11. Ніжнік А. Громадянськість та автономія особистості / А. Ніжнік // Психологія і суспільство : укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часоп. – 2013. – № 2. – С. 113–119.
12. Пашенко В. Поняття «громадянськості» і теорія громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Віктор Пашенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 118–126. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=38&c=730>.
13. Полтораков О. Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин / О. Ю. Полтораков // Дослідження світової політики : зб. наук. пр. – К. : Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2008. – Вип. 44. – С. 149–156.
14. Скалина А. Н. Гражданственность в современной России: сущность, структура, типология : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / А. Н. Скалина. – Уфа, 2009. – 20 с.
15. Хайек Ф. А. Использование знания в обществе [Електронний ресурс] / Ф. А. Хайек // American Economic Review, XXXV. – 1945– № 4. – Р. 519–530. – Режим доступу : <http://www.libertarium.ru/10062>.
16. Хьелл Ларри. Теории личности. Основные положения, исследования и применение / Ларри Хьелл, Дэниел Зиглер ; [пер. С. Меленевской и Д. Викторовой] ; терминологическая правка В. Данченко. – СПб : Питер Пресс, 1997 ; К. : PSYLIB, 2006. – 419 с.
17. Чернієнко В. Ідентичність / В. Чернієнко // Сучасна політична лексика : навч. енциклопед. словник-довідник / [П. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.] ; за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів : Новий Світ-2000, 2015. – 395 с.
18. Шапаренко О. В. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук. : спец. 09.00.03 / О. В. Шапаренко ; Харківськ. ун-т повітряних сил ім. І. Кожедуба. – Харків, 2008. – 20 с.
19. Швець Т. Е. Громадянськість особистості як основний критерій становлення громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Т. Е. Швець. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/shvec_tezi.pdf.
20. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг ; [пер. с англ.] – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
21. Collins English Dictionary : Complete & Unabridged 2012 [Електронний ресурс]. – Digital Edition. – William Collins Sons & Co. Ltd. 1979, 1986 ; Harper Collins Publishers, 2012. – Режим доступу : <http://dictionary.reference.com/browse/citizenship>.
22. Carens Joseph. Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness. Oxford University Press / Joseph Carens. – 2000. – 296 с.